

TOPLU HALDE YAŞAYAN HAYVANLARDA AHLÂKA BENZEYEN DAVRANIŞLAR

Konrad Lorenz (1954)

Etrafımızdaki tabiat anlamamız, temelde hep analogilerin kavranması şeklinde olur. Tabiat ilimleri utopik, «artıksız» bir «nihai hedef»e ulaşmış olsalardı bile, bizim anladığımız şey; ancak subiekt-dışı gerçekliğin; insan beynindeki öylesine şaşırtıcı, fakat hiçbir zaman tam adaequat olmayan ağ tabakasında çizilmiş bir modeli olurdu. Yalnız algının değil, aynı zamanda düşünme ve idrakin de strukturundan oluşan bu ağ tabakası, bize real dış dünyanın tasavvurunu veren bir apparata benzetilebilir. Bu «dünyayı tasavvur aparatı»nın subiekt-dışı gerçeklikle daha çok veya daha az yoğun düştüğü belli alanlar vardır. Buradaki «uygun» kelimesi «ölçüye uygun» anlamındadır. Eğer insan bütün şeylerin ölçüsü ise, onun düşünme ve idrak formları, bir bakıma onun ölçme âletidir ve bunların —bütün bu türden aletlerde olduğu gibi— en iyi biçimde iş görebildikleri ortalama bir ölçme alanı vardır : bu, geleneksel mekaniğin alanıdır. Bütün düşünme kategorilerimizin, zaman ve mekân olarak idrak formlarımızın en çok uygun düştüğü alan bu alandır. Fakat tabiat ilimlerinin bu ortalama alanından aşağıya doğru, atomlar alanına doğru inildiğinde, dünyayı tasavvur aparatımız gittikçe daha az iş görür bir duruma gelir ve alışkın olduğumuz, eskiden beri iyi bildiğimiz düşünme kategorileri ile idrak formları birer birer bizi terkeder. Bu yeni alanda yaklaşık olarak edindiğimiz tasavvur, gittikçe daha az anthropomorph, fakat aynı zamanda daha az konkret bir nitelik kazanır ve substanz, hatta kausalite gibi kategoriler geçerliğini yitirir ve sonunda, her türlü idrakin başarısız kaldığı yerde, olaylara uygun düşen kategori olarak, geriye yalnız nicelik (quantite) kategorisi kalır. Buna karşılık, ortalama ölçme alanından, yani geleneksel mekaniğin alanından, «yukarıya», daha kompleks

tabiat olaylarına, organik hayat alanına ve nihayet yaşantıyla ilgili olaylar alanına gidildiğinde, dünyayı tasavvur aparatımız tam tersi olan güçlüklerle karşı karşıya gelir. Bu alanda yöneldiğimiz olaylar gittikçe konkretleşir, bunlar ile kendi ben'imize ait olaylar arasındaki analogi gittikçe artar ve araştırmamızın obiecti gittikçe daha çekici, daha büyüleyici bir nitelik kazanır. Fakat analogiler iki yanlıdır : Son derece kompleks tabiat olaylarının kavranmasında, analogiler, bir yandan olaylara açıklık getirirken, diğer yandan gittikçe daha kompleks olan tabiat olayları karşısında sahte analogilere başvurma tehlikesi artar ve analogilerle düşünme, sakınılması gereken bir düşünme haline gelir.

Analogilerin gerekliliğine ve aynı zamanda bu gerekliliğin beraberinde getirdiği tehlikeye en iyi örnek; hayvanlar dünyasıdır. Sahte analogiler yapma tehlikesiyle, hiç bir yerde olmadığı kadar bu alanda karşılaşırız. Ve yine bu alanda analogiler, söz konusu tehlikeden kaçınılabildiği ölçüde, hiçbir yerde olmadığı kadar açıklık getiren bir rol oynar.

Hayvan davranışlarının insan hayatındaki ahlâki ölçülere vurulması, eskiden beri alışlagelmıştır. Aesop'dan Goethe'nin «Reinecke Fuchs»una kadar bir çok masallarda, kurdu acımasız bir haydut, tilkiyi kurnaz bir hırsız, geyiği masumluğun, güvercini de barışın sembolü olarak tanımışızdır. Bütün bu analogilerin yanlış olduğu apaçıktır. Tavşanı kovalayıp öldüren bir tilki, neden aynı şekilde davranan bir avcıdan farklı olarak değerlendirilir? Belli hayvanlara neden «yırtıcı» denir de «avcı» denilmez? Hayvanların birbirleriyle ilişkilerinde geçerli olan kanunlar ile insanların sosyal ilişkilerini yöneten (ya da yönetmesi gereken) sorumluluk ahlâkının buyrukları arasında herhangi bir analogi arayacak olursak, gitmemiz gereken yer, aynı türden hayvanlar arasındaki karşılıklı davranışların bu gibi kanunlar tarafından yönetildiği yerdir. Fakat burada, yanlış bir biçimde insanlaştırma tehlikesini beraberinde getiren birçok analogilerle karşılaşırız. Örneği bir alakargalar topluluğunda veya Amerikalı davranış araştırmacılarının Pribilow Adalarında inceledikleri fok balıklarının yavrulama yerlerinde olduğu gibi, aynı türden çok sayıda hayvanların en küçük bir alan üzerinde, birbirleriyle çok sıkı bağlar içinde toplu olarak yaşadıkları yerde, bu toplu yaşamayı mümkün kılan; sözkonusu hayvan türünde instinktiv

itme ve engelleme sistemlerinin gelişmiş olmasıdır. Sosyal problemleri akla uygun olarak düzenlemek ise hiçbir hayvan türünün başaramıyacağı bir iştir.

Bu gibi reaktionları ayrıntılı bir şekilde göstermek için, benim çok iyi tanıdığım bir kuş türü olan alakargalardan konkret örnekler vereceğim. Bir alakarga topluluğunda, onların birbirinden korkmaları esasına dayanan bir basamaklar düzeni hüküm sürer. Örneği «alfa» adını verdiğimiz karga «beta»yı gagalar; «beta», «gama»yı gagalar; böylece bu, en alt basamakta bulunan ve bütün kargalar tarafından gagalanan, fakat kendisi hiçbir kargayı gagalayamayan «omega»ya kadar devam eder. Böyle bir basamaklandırma ile sosyal olmayan hayvanlarda da, eğer bunlar sunî olarak hapsedilip dar bir yerde yaşamak zorunda bırakılırlarsa, karşılaşırız. Fakat böyle bir durumda «omega»nm sürekli olarak dövülmek, yiyecek ve uyku yerinden kovulmaktan zayıf düşerek belli bir süre sonra öldüğü görülür. Bir karga topluluğunda ise böyle bir durumla karşılaşmayız; burada en alt basamakta bulunan karga bile daha güçlü soydaşlarının yanbaşında çifleşebilir, yavrularını doğurup onları büyütebilir. Bu, soyun devamını sağlayan belli reaktion tarzlarının sonucudur. Örneği kargaların birbirleriyle kavgalarında «omega»nm yokolması, şaşırıcı derecede basit bir davranış özelliği tarafından engellenir. İki karga kavgaya tutuştuğunda, yakında bulunan her karga, adeta şaşmaz bir kesinlikle, kavgaya hazır bir duruma geçer. Bu üçüncüsü, kavga eden diğer ikisinden daha yüksek bir sosyal basamakta ise, hemen kavgaya katılır ve iki kavgacıdan daima zayıf olanın tarafını tutar. Kargalar topluluğunun her üyesi, sosyal basamakta kendisinden sonra gelen kargaya karşı insafsız, kendisinden çok daha zayıf olanlara karşı ise daha ılımlıdır. Örneği, «alfa» kendi sosyal durumunu en çok tehdit eden «beta»ya karşı son derece kötü bir despot gibi davranır. Böylece her karga, kendisinden daha alt basamakta bulunan iki karga arasındaki kavgaya, sanki şu şövalyece prensipten hareket ediyormuş gibi katılır: Güçlülerin bulunduğu yerde, zayıfın yanında olmalısın.

Yavru yapmak için bir yuva yeri bulmanın çok önemli olduğu ender durumlarda, bir karga, kendisinden daha güçlü olan bir diğeri tarafından yuvasından atılmak istenilirse, saldırıya uğrayan bu karga belli bir ses tonu ile bağırmaaya başlar; bu sesi işiten diğer kar-

galar hemen yuvasından atılmak istenilen karganın yuvasına doğru hızla uçarlar; onu saldırgan kargaya karşı bütün güçleriyle korurlar. Bu «ortak polis reaksiyonu» sosyal olmayan unsurların sosyal bir duruma getirilmesini sağlar. Benim incelemeler yaptığım kargalar topluluğunda, basamaklar düzenine uygun olarak, «alfa» basamağında yer alan tek bir saksığan kuşu bulunuyordu. Toplu halde yavru yapmayan bir kuş olarak saksığan, kargaları, yavrulamaları esnasında rahatsız ediyor, onların yuvalarına girmeye çalışıyordu. Saksığan kavgada tek tek her kargadan çok daha üstün olduğu için, kargaların başına birşey gelecek diye endişeleniyordum. Fakat endişemin gereksiz olduğunu gördüm. Karganın, yukarıda anlatıldığı gibi, bütün kargaları harekete geçiren seslenişi ile, çok kısa bir süre içinde, saksığanın karga yuvalarına yaklaşması esaslı bir şekilde engellendi.

Eğer bir karga ele alınıp tutulursa bunu gören öteki kargalar, hemen bu kargayı tutan ele saldırıp gagalamaya başlarlar. Arkadaşım bu şekilde savunma son derece duygulandırıcı bir davranış gibi görünür ve hayvanların insanlardan çok daha iyi olduğu fikrinde ısrar eden sentimental hayvan dostları, hayvanın bu davranışına dostluk, ahlâk v.b. nitelikler atfeder. Aslında ise bu, en basit uyarımlara karşı doğuştan gelen bir reaksiyondur. Aynı reaksiyon; ele alınıp sağa sola doğru sallanan siyah bir bez parçası ile de meydana getirilebilir. Burada önemli olan dış faktörler; nesnenin siyah rengi, onun hafifçe sağa sola sallanması ve bir canlı tarafından taşınmasıdır. Hatta siyah ipek bir bez parçasını ya da siyah bir tüyü yuvaya taşıyan bir karga bile aynı gaganma saldırısına uğrıyabilir. Bana karşı çok uysal davranan, bütün öteki kargalara ise eziyet eden bir karga, nefret ettiği bir soydaşını elime aldığım zaman, hemen şiddetle bana saldırmaya başladı. Elde tutulmanın ve tutanın kim olduğu bu reaksiyona hiçbir surette tesir etmez; reaksiyon anonimdir. Rolf Woerner; zekâ bakımından kargalardan çok daha yüksek bir gelişme basamağı üzerinde bulunan hayvanlarda, Rhesus maymunlarında, yukarıda anlatılanlara tamamen uyan gözlemler yaptı. Woerner; çok uysal ve kendisine son derece bağlı iki Rhesus maymununu büyütmişti. Fakat o; taktik bir hata yaparak, bu çiftin yanına daha güçsüz ve daha ürkek olan bir üçüncü maymunu koydu. Bu maymun derhal «omega» durumuna geldi ve diğer ikisi ona korkunç derecede

eziyet etmeye başladı. Hayvan birkaç kere oldukça ağır şekilde yaralandı, sürekli olarak yemi elinden alındı ve eğer Woerner müdahale etmeseydi, yukarıda anlatılan olayda olduğu gibi, açlık ve çaresizlikten ölebilirdi. Fakat bu güçsüz maymun, aynı zamanda ürkek olduğu için, kendisini tutan elden hemen kaçıyordu. Woerner, hayvanı yakalamak için, elinde bir avlama ağıyla odanın içinde hayvanın peşinden bir oraya bir buraya koşarken, diğer iki maymun da kovalamaya katılarak Woerner'e «yardım» ediyordu. Fakat Woerner, sonunda hayvanı yakalayıp sınıksız tuttuğu zaman, hayvan, ölüm tehlikesi karşısında maymunların çıkardığı seslerle haykırdı ve o anda hiç beklenmedik bir şey oldu : Saniyeden az bir zaman süresi içinde, erkek maymun Woerner'in ensesine, dişi maymun da yüzüne yapışmıştı. O anda kendisini korumak için elleri serbest olmadığından, dişi maymun onun yüzünü baştan aşağı ısırды ve burnunun bir yanından burun kanatları boyunca öteki yanağına kadar uzanan derin bir yara bıraktı. Böylece, kargalarda olduğu gibi, maymunlarda da arkadaşı koruma reaksiyonu anonim ve kör bir reflex şeklinde ortaya çıkar. Soydaşları tarafından nefret edilen maymunun yardım isteyen haykırışı, aynı soydaşların o kadar çok sevdikleri efendilerine korkunç bir şekilde saldırmalarına sebep olmuştur.

Sadece sosyal hayvanlarda değil, başka birçok hayvanlarda da, kendi soydaşlarına zarar vermeye karşı bir çeşit engelleme, dizginleme vardır. Bu gibi dizginlemeler balıklarda bile görülür. Birbirine rakip iki erkek balık arasındaki çatışmada türün devamı şöyle sağlanır : daha güçlü olan «seçilir», zayıf olan ise döllenme olayının dışında bırakılmış olur. Türün devamının bu şekilde sağlanmasında, hayvan teklerinin kurban edilmesi de önlenbilseydi, bu tabii ki, türün devamı için daha iyi olurdu. Soydaşları arasında daha güçlü olan hayvanın yırtıcı bir hayvana ya da herhangi bir kazaya kurban gitmesi her zaman mümkündür; güçlü olan hayvanın ölmesi ya da dölleme yapamıyacak kadar yaralanması ise, türün devamını aksatabilir. İşte bir çok farklı hayvanlarda bile, buna engel olan son derece ilgi çekici instinkt sistemleri vardır. İki soydaş arasındaki çatışma çoğu kez, rakiplerin birbirlerini tehdit ettikleri; benim deyişimle, birbirlerine karşı «gösteriş yaptıkları» birbirlerini sindirmeye çalıştıkları, «homerosça bir ara oyun»la başlar. Bu sinir harbinden son-

ra genellikle, hayvanlar birbirlerini yoran, fakat yaralanmayan belli hareketlerle güçlerini ölçerler. Hepimizin iyi bildiği geyiklerin döğüşü burada örnek olarak verilebilir : Geyikler boynuzlarını karşılıklı birbirlerine kenetlerler ve daha güçsüz olan bitkin duruma gelinceye kadar birbirlerini bırakmazlar. Bu döğüş sırasında kızıl-geyiklerde yaralanmalar olduğu halde, ala-geyiklerde, yaralanma belli dizginlemeler vasıtasıyla önlenir. Girit'te kazaya uğrayan arkadaşım Horst Siewert'in çektiği ala-geyiklere ait filmde bu, açıkça görülmektedir. İki rakip geyiğin birbirini ürkütme hareketi şöyledir : ikisi de —arabaya koşulmuş atlar gibi— boynuzlarını aynı ânda ve düzenli bir şekilde salhyarak, yanyana yürür. Birdenbire, sanki emir almış gibi, birbirlerine karşı döner ve yukarıda anlatıldığı şekilde dövüşürler. Siewert'in filminde şu çok ilgi çekici olayla karşılaşırız : Kendilerinden emin olarak yanyana yürüyen iki geyikten biri birdenbire öteki geyiğe doğru döner, ikincisi bunun farkına varmaz ve birincinin boynuzu onun böğrüne saplanacakmış gibi olur. Fakat birinci geyik, saniyeden az bir zaman süresi içinde, ötekinin karşılık vermediğini görür, vuruşunu hemen frenler, başını tekrar kaldırır ve ötekinin yanında ona paralel olarak yürüyebilecek şekilde, hızla birkaç adım atar ve yeniden boynuzlarını ötekiyle birlikte aynı ânda, düzenli olarak salhyarak onun yanında yürümeye başlar. Hemen bundan sonra ikisi de aynı zamanda boynuzlarını birbirlerine karşı döndürürler. Denilebilir ki, bir geyik hiç bir zaman ötekinin böğrüne saldıramaz; boynuzlama hareketi ancak öteki karşılık verirse gerçekleşir.

Bu türden kuralları çiğnemeye karşı engellemeler (frenlemeler); balon balıklarında, hani balıklarında, özellikle de Alfred Seitz'in incelediği Natal balıklarında (*tilapia natalensis*'lerde) görülebilir. Bu hayvanlarda dövüşme kuralı şöyledir : Birbirlerine rakip olan erkek hayvanlar; birinin dişleri ötekininkiyle çarpışacak şekilde ağızlarını açık olarak birbirlerine saldırırlar, fakat bu çatışmada herhangi bir yaralanma olmaz. Ağız ağıza çarpışabilmek için hayvanlar tam karşı karşıya gelebilecek şekilde hareket etmelidir. Fakat bazı durumlarda balıklardan biri, kavganın başlangıcını oluşturan yandanmanevra hareketini gereğinden fazla uzatır; vuruşunu yapmaya hazır olan öteki balık ise alışlageldiği gibi rakibinin ağzına çarpacağı yerde, nerdeyse onun savunmasız gövdesine çarpar. Bu gibi durum-

larda balığın son ânda büyük bir çaba harcıyarak kendisini frenlediği açıkça görülebilir. Son derece güçlü motivationlar; balığın, dışlerini kural dışı bir yere saplamasını önler.

Soydaşını yaralamaya engel olan bu çeşit frenlemelerin gücü; söz konusu hayvanın silâhlarının gücüne ve gövdenin çeşitli yerlerinin yaralanma derecesine bağlıdır. Bir karakarga tek bir gaga vuruşu ile ötekini kör edip öldürebilecek durumdadır. Bu çok güçlü bir frenlemeyle engellenir; böyle olması da gereklidir, yoksa sözkonusu hayvan türü varlığını sürdüremezdi; daha doğrusu, türün tarihinde böyle bir silâhın ortaya çıkabilmesi için, bu silâha paralel, onu karşılayacak bir frenlemenin oluşması gerekirdi. Bu frenleme evcil bir karganın dost olduğu insana karşı davranışında da kendisini gösterir. Bu frenlemenin ortaya çıktığı şartlar; benim hocam olan Heinroth'un, gözlüğünü kullanarak yaptığı bir deneyde olduğu gibi, sun'i olarak da meydana getirilebilir. Heinroth gözlüğünü taktığı sürece, gözlük kargalar için âdeta kutsal bir şeydi; onu göz zannediyorlar ve ona yaklaşmaktan kaçmıyorlardı; hattâ Heinroth gözlüğü gözlerine daha da yaklaştırdığında kargalar gagalarını başka yöne çeviriyorlardı. Heinroth gözlüğü çıkardığında ise, kargalar onu alıp bir yere saklıyorlardı. Evcil bir karga kendi gözüne —ya da yırtıcı bir karga kendi soydaşına— yalnızca bir kere; soydaşının kafasındaki tüyleri temizlerken yaklaşır. Evcil bir karganın ise bu şekilde davranmasını sağlamak için, insanın, başını yarı kapalı gözlerle kargaya doğru eğmesi gerekir; o zaman hayvan gagasıyla insanın göz kirpiklerini çekmeye başlar. Eğri gagalı bir karganın insanın gözü yakınlarında oynayıp durması, tehlikeli görünebilir ve o kimse çoğu zaman kendi dostları tarafından «bu tehlikeli bir iştir, kargalar yırtıcı hayvanlardır, ne yapacakları belli olmaz...» diye uyarılır. Bu uyarılmalara benim verdiğim karşılık ise şöyledir : Bilindiği gibi şizofrenik hastalar duygularını saklamakta çok başarılıdır, bununla onlar kendilerine belli kimseler tarafından eziyet edildiğini sanır ve bu kimselere hiç beklenmedik bir şekilde saldırabilirler. Birçok kimse bu gibi davranışlara kurban gitmiştir. Beni kargalara karşı uyaran dost —pek az bir ihtimalle de olsa— kendisine edildiğini sanan bir hasta olabilir; buna karşılık, sağlıklı bir kargada —yukarıda anlatılan— frenlemenin birdenbire işlemez duruma gelmesi bütünüyle ihtimal dışıdır.

Sosial hayvanlarda hu türden frenlemeleri harekete getiren davranışlar son derece ilgi çekicidir. Hepimiz köpeklerin sokakta kavga ettiğini ve kavga esnasında köpeklerden birinin birdenbire «teslim olma duruşu»na geçtiğini görmüşüzdür. Gerçi köpek henüz karşısındaki tehdit edercesine, dimdik ve tüyleri havaya kalkmış bir şekilde durmaktadır, fakat o birdenbire ifade dolu bir hareketle yana döner ve gövdesinin en hassas yerini, her köpeğin rakibinde ısırma-ya çalıştığı yeri, rakibine sunar. Buna benzer bir şekilde, rakibin arka kafadan gagalanarak öldürüldüğü kuşların kavgasında, kuş rakibine arka kafasını sunar. Yavru köpeklerde teslim olma hareketi, kendini sırtüstü yere bırakma şeklindedir - bu ise bir yetişkin köpeğin kavgada başına gelebilecek en kötü seydir.

Kendisinin öldürülme imkânını kolaylaştırarak, karşısındaki frenleme prensibine hayvanlar dünyasında sık sık raslanır ve bunun belli insan davranışlarına benzediği açıktır. Homeros destanlarında rasladığımız; mihverini çıkarıp, yenilgiye düştüğü düşmanın önünde başını eğerek diz çöken kahraman hatırlansın. Şapkamızı çıkarıp nazikçe selam vermemiz bu köke dayanır.

İncildeki «Senin bir yanağma vuran olursa...» sözünün benim için asıl anlamı Whipsney Hayvanat Bahçesinde iki kurt arasındaki kavgayı seyrederken açıklık kazandı : Düşmanın sana bir kere daha vurması için değil, bir kere daha vurmaktan onu alkoymak için, ona öteki yanağımı da uzatmalısın!

Öldürmeye karşı frenlemeler, ağır süahlarla donatılmış hayvanlarda, sosyal hayatın sözkonusu olduğu yerlerde, ortaya çıkar. Ancak çok kısa bir süre için, çiftleşme zamanında, dişi hayvanla birarada olan bir jaguar ya da bir kutup ayısı, bu kısa süreli beraberlik esnasında, dövüşmeyi hiçbir surette aklına getirmeyecek kadar çiftleşme güdüsünün tesiri altında olduğu için, bu hayvanların frenlemelere ihtiyacı yoktur. (Soydaşların karşılıklı birbirlerini öldürdüğü bu hayvan türleri, hayvanat bahçelerinde en çok kazalara sebep olan türlerdir.) Aynı şekilde, yukarıda sözü edilen, masumluk simbolu olan hayvanın, yani geyiğin de bu türden frenlemelere ihtiyacı yoktur. Geyik bir kurdun bile yakalayamayacağı kadar kaçabilecek durumda olduğu için, soydaşım yaralamaya karşı herhangi bir frenleme bu hayvan türüne gerekli değildir. Kaçmanın mümkün olmadığı kapalı

bir alanda değil, ama açık bir av alanında en kızgın bir geyik bile en zayıf soydaşını öldüremez. Bu sebepten hayvanat bahçelerinde geyiklerin bulunduğu alan; kovalıyan geyiğin, soydaşını köşeye sıkıştırıramıyacağı daire biçimindeki bir çitle çevrilidir. Karacalar ya da kumrular dar bir alana hapsedilirse, ölüm ve cinayet olaylarıyla karşılaşırız. Bir keresinde, kendi dişisi tarafından kelimenin tam anlamıyla «derisi yüzülmüş» bir kumruya rasladığımda, son derece şaşırılmışım. Kumrunun arka kafası, ensesi ve sırtından kuyruğuna kadar, sadece bütün tüyleri yolunmakla kalmamış, bütün vücudu tek bir kanlı yara haline gelmişti.

Soydaşın öldürülmesini engelleyen frenlemelere benzer bir şekilde, köpekler ve kurtlarda aynı türden olan yavru ve dişileri ısirmaktan alıkoyan «tabu»larla karşılaşırız. Normal bir köpek; altı aydan küçük bir yavru köpeği, bu yavru köpek en büyük arsızlıkları yapsa bile, hiçbir surette ısıramaz. Zincire vurulmuş saldırgan bir köpek, kendisini rahatsız eden genç bir köpeği, değil ısırarak, ona hırlamaktan bile kaçınır. Aynı şekilde, normal köpeklerde diş köpeği ısırmaya engel olan kesin frenlemeler vardır. Bu gibi frenlemelerden yoksun olan iri ve güçlü silâhlarla donatılmış bir köpeğe karşı, o köpeğin sahibini ısrarla uyarmak gerekir. Frenleme mekanizması aksayan bir hayvanda bu mekanizmanın arasına insanlar karşısında da işlememe tehlikesi her zaman mümkündür. Yavrularla dişileri ısırma önleyen frenlemeler Avrupa köpeklerinde bütünüyle anonimdir; bu frenleme tanıdık bir köpek karşısında olduğu kadar, köpeğin hiç tanımadığı bir soydaşı karşısında da aynı şekilde işler. Buna karşılık, hemen hemen hepsi kurt soyundan gelen Grönland'lı kızak köpeklerinde bu frenleme kişisel tanışmaya bağlıdır. Tinbergen'in Grönland'daki incelemelerinde kesinlikle ispat ettiği gibi, bu köpeklerde sadece sürüye ait yavrularla dişilerin dokunulmazlığı vardır, yabancı yavru ve dişiler ise bu «tabu»nun dışında kalır. Aynı kural evcilleştirilmiş kurtlar için de geçerlidir - benim bir arkadaşım evcil ve melez bir kurdun dişisi bir köpeğe dokunmayacağını sandı ve bu yüzden son derece güzel bir dişisi çoban köpeğini kaybetti.

Bu türden frenlemelerin çalışma tarzını incelemek, her zaman ilgi çekicidir. Boynuzlarını tam rakibinin gövdesine saplamak üzere olan bir alageyiğin kendini nasıl tuttuğu ya da dişleriyle nerdeyse

karşısındakinin savunmasız gövdesine çarpacak olan bir Natal balığının, aynı şekilde kendini nasıl frenlediği görülünce, insan ister istemez şöyle bir soruyla karşılaşır : Eğer hayvan frenleme kurallarını çiğneseydi ve istemiyerek ya da büyük bir heyecan içinde frenleme güdüsünü yenerek rakibine vursaydı ne olurdu? Bir Natal balığının böyle bir durumda ne hissettiğini anlamak bizim için tabii ki imkânsızdır, fakat köpeklerde, insanın bu gibi durumlardaki davranışlarına benzer tepkilerle karşılaşırız. Ben hayatımda iki kere bana dost olan bir köpek tarafından ısırıldım ve her iki olayda da sözkonusu köpek bir bulldog idi. Birinci olayda, bir arkadaşşıma ait olan köpek üstümde motosiklet ceketini olduğu için beni tanımadı, arkamdan geldiği için de yüzümü göremiyordu ve beni baldırımdan ısırıldı. İkinci kere, beni istemiyerek ısırarak köpek ise, kavgada ayrılmaya çalıştığım benim kendi küçük Fransız bulldogum idi. Başka bir köpekle kavga eden bir köpeğe el değdirmek çok yanlış bir harekettir. Köpeğe dokunan el, derhal o yönden bir ısırma reflexi meydana getirir ve bu o kadar hızlı olur ki, tepki süresi ısırma önlemeye yetmez. Her iki olayda da beni istemiyerek ısırarak köpek, neurotik bir duruma girdi. Bilindiği gibi, hayvanlarda ortaya çıkan neurotik olayları, son zamanlarda esaslı olarak Amerikalılar tarafından incelenmektedir. Howard Lidell'in experimental neuros hakkında yayınladığı son derece ilgi çekici çalışmalar, bize bu symptomun insandaki neuros olayıyla eşit tutulabileceğini kesinlikle gösteriyor. Özellikle çarpıcı bir şekilde olup biten benim köpeğimle ilgili olayda; enerji kaybı çok yüksek olduğu için köpeğim artık yürüyemiyor ve tıpkı yavru köpeklerde olduğu gibi, yürürken ayakları sağa sola kayıyordu. Hepimiz yavru köpeklerin ayaklarını sürterek yürüdüğünü biliriz : ön ayaklar ancak adım atabilir, arka ayaklar ise onları takip edemez. Yavru köpeklerde bütün bunlar fiziolojiktir, yetişkin bir köpekte ise bu, başka birçok neuros olaylarında da görüldüğü gibi, bir regression, nerdeyse embrional duruma geri dönme belirtisidir. Köpek bütün bir hafta boyunca hiçbir şey yemedi ve zayıflayıp güçten düştü.

Şimdi sorulacak soru şudur : İnsanda da bu gibi durumlarla karşılaşır mıyız? Bu alanda, baştan beri belirttiğimiz gibi, analogilere başvururken çok dikkatli olmak gerekir. Canlılar dünyasının çeşitliliği; en alt basamaktaki canlılarda ortaya çıkan merkezî sinir

sistemine bağılı olayların çok daha yüksek ve kompleks yapıdaki canlılarda da tekrarlanmasını beraberinde getirir. Funktionları aynı olan olaylar, kausal bakımdan çok farklı tarzda ortaya çıkabilir ve yukarıda hayvanlar üzerinde anlatılanlar, her ne kadar insanın belli objektif, ahlakî davranışlarına benziyorsa da, hayvanın davranışları, insanmkiyle kıyaslanamayacak kadar basit ve fiziologik bir zemin üzerinde olup biter. Fakat bu, insanda da alt basamak üzerinde olup biten ve yine de sosyal davranışlarımız için tayin edici önem taşıyan olayların bulunmadığı anlamına gelmez. Akla dayanan ahlâkî davranışlarla en ufak ilgisi olmayan, öldürmeyi engelleyici frenleme, insanda şu bir tek durumda; öldürmenin geçerliliği sorusuna sorumluluk ahlakının kesin bir «evet»le, instinkt ve duyguya dayanan frenlemenin ise aynı şekilde kesin bir «hayır»la karşılık verdiği yerde, açıkça görülebilir. Bir zoolog; yüksek, ilmi gayeler uğruna hayvanları acı çektirmeksizin öldürme hakkına sahiptir ve bu davranış akla dayanan ahlak açısından onaylanır. İşte Kant'm kategorik imperativine güvenerek bu şekilde hareket ederken, bir keresinde başımdan şöyle bir olay geçti : O zamanlar, genç boa yılanlarının incelenmesi ve bakımıyla görevliydim, ve bunlar yetişkin ev farelerini yutabilecek büyüklükteydiler. Fareler sıçanlardan daha zor yetiştirilir. Fakat ev faresi büyüklüğündeki sıçanlar, henüz sevimli yavrucuklardır; yuvarlak kafaları, kocaman gözleri, toparlak vücutları ve savruk hareketleriyle sevimli köpek yavrularını andırırlar. Bu sıçancıklara karşı duygularım ağır basıyor ve onlara zarar vermek istemiyordum. Oysa farelerimizin sayısı azalmaktaydı ve laborantımız benden boa yılanına yem olarak bu küçük sıçanları da vermemi istedi. Kendi kendime, hayvanları koruma derneğine üye duygulu bir teyze gibi mi yoksa bir araştırmacı gibi mi davranmam gerektiğini sordum ve beş tane sıçan yavrusunu öldürüp, boa yılanına verdim. Böylece görevimi yapmış olmanın gururu ve bundan sonra sıçan yavrularını yem olarak kullanma kararıyla, kendimden memnun olarak eve geldim. Fakat ertesi gece rüyamda, bu sıçan yavrularını yine öldürmek zorunda olduğumu gördüm. Sıçanlar ölmek istemiyordu; rüyamda onlar daha da sevimliydi; daha çok insan yavrularına benziyor ve felce uğramış arka ayaklarıyla, yüksek sesle haykırarak yerde sürünüyorlardı. Aşağı yukarı bir hafta süreyle her gece aynı rüyayı gördüm. Raskolnikoff da duygularına karşı gelebileceğini sanıyordu ve teyzesini öldürmeyi haklı bir davranış,

yerine getirilmesi gereken bir görev olarak görmüştü. Birkaç sıçan yavrusunu öldürmenin bende meydana getirdiği sonuçlar düşünülürse; Raskolnikoff'un, intikam perileri tarafından nasıl kovalandığı kolayca tahmin edilebilir.

Bütün bunların ahlakla, özel olarak insanın sorumluluk ahlakıyla henüz en ufak bir ilgisi yoktur. Bunlar çok daha altta, bir bakıma, insan-öncesi basamak üzerinde bulunan olaylardır. Fakat bu olayların önemini küçümsemek, onlara, Kant'm yaptığı gibi, bütünüyle değersiz gözüyle bakmak ve yalnızca insan aklına güvenmek, büyük bir hatadır. Yukarıda anlatılan sıçan hikâyesi; her türlü akıl ahlâkını şüpheyle karşılamama sebep oldu. Ve bu ahlâkın buyrukları duyguya dayanan eğilimin buyruklarıyla çatıştığı sürece, ona uymaya kararlıyım.

İnsanda öldürmeyi engelleyici frenlemelerin ortaya çıktığı şartları; öldürmek zorunda kaldığımız hayvanlar karşısındaki tavrımızda görebiliriz. Öldürülecek olan hayvanla aramızda kişisel bir bağ yoksa, frenlemenin derecesi azalır. Açık av alanında, tanımadıkları bir tavşana ateş etmek, hayvan dostları için bile zor bir iş değildir, fakat onlar daha önce belli bir süre için o hayvanın bakımıyla ilgilenmiş olsaydılar, onu hiç bir şekilde öldürmezlerdi. Zooloji enstitülerinde, çoğu kere, denemeler yapmak için getirilmiş ama nedense kullanılmayan ve kendileriyle kişisel yakınlık kurulan hayvanlara raslamır. Bunlar artık anonim deneme hayvanları olmaktan çıkıp, yakın tanıdıklar haline gelmiştir. Böyle durumlarda, söz konusu enstitünün müdürü bu hayvanları öldürmemek için bir sebep icat etmeye çalışır.

Kendimde ve başka zoologlarda karşılaştığım diğer ilgi çekici bir olay da şudur : Yem olarak kullanmak istediğim, yani kesinlikle ölüme mahkûm balıklar satın aldığım zaman, onların, bende kaldıkları sürece durumlarının iyiye gitmesini istemem. Pulları dökülmüş, derileri yüzülmüş, yüzgeçleri kopuk ve nerdeyse açlıktan ölmek üzere olan bu balıkları balıkçıdan aldığım da; ahlâki sorumluluğa aykırı olsa da, bunların iyileşmesi için hiç bir şey yapmam. Zamanla durumlarının iyiye gittiğini, pullarının yeniden büyüdüğünü ve yüzgeçlerinin eski duruma geldiğini görünce, onları öldürmek elimden gelmez. Himayem altındaki bir hayvanı beslediğim de, öldürmeye karşı

böylesine güçlü bir frenleme hemen kendini gösterir. Doğulularda barış ve iyi niyet belirtisi olarak yabancıya ekmek ve tuz sunmanın ve misafire dostluk göstermenin instinktiv kökleri, belki de burada anlatılanlarla ilgilidir.

Fakat hayvan karşısında bile geçerliliğini gösteren, insandaki öldürmeyi engelleyici frenlemelerin, çağımızdaki savaşlarda başka insanlara karşı kendini göstermemesi, düşündürücüdür. Öldürme artık bütünüyle anonim olmuştur; sözde düşmanın bir insan olduğu aklımıza bile gelmemektedir. Savaş ideologileri, insanın karşısındaki de insan olduğu düşüncesini önlemeye çalışıyorlar. Zenciler arasında en savaşçı topluluk olan Zulu'larda bile «Zulu» kelimesi «insan» anlamına gelir!. İnsandaki öldürmeye karşı intinktiv frenlemelerin gücü ile onun kendisini donattığı silahların gücü arasındaki fark gözönüne getirilsin. Bizim içinde bulunduğumuz durum; her türlü frenlemeden yoksun bir kumrunun, korkunç bir tabiat oyunu sonucunda, bir karganın gagasıyla donatılmış olduğu duruma benzetilebilir. Ne varki, bu hatalı bir benzetmedir; çünkü silahın icadı bir tabiat oyunu değil, insan çabasının, insanla çevresindeki dünya arasındaki bir soru-cevap oyununun, bir dialogun ürünüdür. En primitiv silah olan sivri taşın icadı, şüphesizki, insanın çevresiy-le experimentel bir anlaşma bağı kurabilmesinin sonucudur. Bu silahın yapılabilmesi; «başarıya yönelmiş eylem» adı verilen bir çabayı gerektirir. Bir yere çivi vurduğumuzda, çivinin ne tarafa eğilmeye başladığını her vuruşta kontrol eder, eğriliği bir sonraki vuruşla gidermeye çalışırız. İşte bu başarı, en yüksek omurgalılar olan anthropoidlerde bile hemen hemen bütünüyle eksiktir. Bu başarının gerçekleşmesi için gerekli olan yapıp-etme ile bilme, «praxis» ile «gnosis» arasındaki sıkı bağı; merkezi sinir sistemindeki belli bir merkezin varlığını şart koştuğu tahmin edilmektedir. İnsanın sol şakak bezinde son derece ilgi çekici bir merkez bulunmaktadır. Bu merkezin herhangi bir şekilde zarar görmesi halinde; neurologide aphasi, apraxi ve agnosi adı verilen; konuşma ve anlama, eylem ve bilmede bozukluklar ortaya çıkar. Buna benzer bozuklukları maymunlarda meydana getirme denemeleri ise, sonuçsuz kalmıştır.

Alet yapabilmek için gerekli olan bu insana özgü başarılar; aynı zamanda, dialog şeklindeki konuşmanın ve kendisine sorular sorup bu sorulara karşılık vermenin, yani bizim sorma ve hesap verme ola-

rak nitelendirdiğimiz şeyin de öngartıdır. Bütün bunlar, hayvanda benzeri olmayan bir zemin üzerinde olup biter.

İnsan, silahı hür eylem içinde yarattı. Onun aynı hür eylem, hür sorumluluk içinde sınırsız silahlanma ve kendini bütünüyle yoketme tehlikesinin önünü alacak frenlemeleri de bulacağını ümit edebiliriz.

Henüz genç bir bilim olan davranış fiziolojisi, insanda instink-tiv olan'ı araştırdığı ve analogiler yaptığı için, bazı çevreler bu bilimi eleştirmekte, onun insanı alçattığını, insanı hayvanın seviyesine indirdiğini ileri sürmektedir. Bense bunun tam tersini söyleyebilirim: Düşünme ve kavramaya, sorumluluğu duyan akla, dolayısıyla ahlaka dayanan insan eylemlerini; bu en yüksek eylemleri, insanın tabii ve emotional eğilimlerinden kesin bir şekilde ayıran, Kant oldu. Genellikle insanlar, duyguya dayananbu eğilimlere gereken değeri vermezler. Kant'm ahlak felsefesinde eğilimleri hor gören bu tavra, Friedrich Schiller şu sözlerle karşılık verdi :

Seve seve hizmet ederim dostuma,
Böyle yapma eğilimini duyduğum için -
Bu yüzden içimde bir kurt kemirir beni
Erdemli olmadığım için.